

A APUS OARE EPOCA DE AUR A INTELLECTUALILOR? IS THE GOLDEN OF INTELLECTUALS GONE?

Capcelea Valeriu, *doctor habilitat în filosofie, conferențiar universitar, șeful Secției Nord a Academiei de Științe a Moldovei.*

This article addresses the issue of the place and role of intellectuals in contemporary society. The author tries to answer the question of whether intellectuality continues to exercise its former function in social development. He of whether intellectuality in social life has ented in general, but, above all, it is important for post-communist states, which are in the process of transsitioning from totalitarianism to democracy.

Key-words: *intellectual*, „*total intellectual*”, „*intellectual-specialist*”, „*colective intellectual*”, „*public-intellectual*”, *expert*.

În literatura din domeniu se consideră, că epoca de aur a intelectualilor s-a extins de la „afacerea Dreyfus” (1894-1906) până la moartea lui marelui filosof existențialist francez Jean Paul Sartre (1980). În articolul său *La littérature, cette liberté!* [apud 12, p. 96], apărut clandestin Gisèle Sapiro scria, că „literatura nu este un cântec inocent și facil, care ar putea să se adapteze oricărui regim, ea însăși implică problema politică: a scrie înseamnă a revendica libertatea pentru toți oamenii; dacă opera nu trebuie să fie actul unei libertăți, care vrea să fie recunoscută prin alte libertăți, ea nu este decât o pălăvrăgeală odioasă. Astfel, dincolo de orice sentiment de patriot, fiecare scriitor conștient de meseria sa, găsește în însăși activitatea sa literară, o obligație politică: trebuie să lupte pentru eliberarea țării sale și a compatrioților săi, pentru a le reda libertatea, care, ea singură, va conferi valorile scrierilor sale”. Totodată, J.-P. Sartre a enumerat sarcinile care îi reveneau scriitorului după cel de-al Doilea Război Mondial, care se împărțeau în sarcini teoretice, precum elaborarea unei teorii pozitive a literaturii și a eliberării, reflecția asupra raportului dintre etică și politică, și, sarcini mai concrete precum: denunțarea violenței opresiunii pretutindeni acolo unde ea apare, combaterea violenței, care tinde să se instituie ca ordine, determinarea raporturilor dintre scop și mijloace.

J.-P. Sartre distingea responsabilitatea limitată a cizmarului sau a medicului de cea, nelimitată, a scriitorului. El era de părere, că scriitorul este responsabil chiar și atunci când alege să tacă. Sartre a făcut o genealogie a modelului intelectualului angajat, în cadrul căreia scriitorul constituie figura paradigmatică pe care înțelege să o teoretizeze și să o încarneze. Marele filosof s-a consacrat elaborării concepției sale despre responsabilitatea scriitorului ce fundamenta teoria sa despre „literatura angajată” prin intermediul

căreia înțelegea activitatea literară sub aspectul ei profesional: a fi scriitor este o meserie ce implică, ca orice altă meserie, responsabilități. El distingea două posturi ale iresponsabilității: aceea a teoreticienilor „artei pentru artă”, care au asimilat Frumosul cu neproductivul care, în consecință, au propovăduit gratuitatea operei de artă și aceea a realiștilor, ce pretind că descriu realitatea detașându-se de ea, în mod imparțial, adică dezinteresat, așa cum oamenii de știință o studiază. În final, putem spune cu certitudine că definiția lui J.-P. Sartre a responsabilității scriitorului constă în aceea de a garanta libertatea celorlalți. Prin urmare, libertatea de a scrie implică în realitate libertatea cetățeanului. După el, scriitorul nu poate îndeplini această datorie politică prin înregimentarea într-un partid. Căci responsabilitatea scriitorului diferă de cea a unui om politic. Omul politic nu poate realiza libertatea decât prin violență.

Concepția lui J.-P. Sartre privind „intelectualul-total” angajat pe toate fronturile, a fost redefinită de un alt filosof francez, Paul-Michel Foucault care a dezvoltat noțiunea de „intelectual-specialist”, ce intervine în probleme ce țin de competențele sale, apoi P. Bourdieu a propus noțiunea de „intelectual-colectiv”, intelectualul, cărturarul, artistul ce nu este un cetățean ca ceilalți. El are îndatoriri și drepturi superioare celor ce revin altora.

Prin urmare, în general, această epocă a fost numită perioada „angajamentului” intelectualilor (poziția critică în vederea dezvoltării sociale; transmiterea, coordonarea și propagarea resurselor culturale; purtători și translați ai valorilor și principiilor morale general-umane etc.). La sfârșitul acestei epoci Julien Benda, le reproșează intelectualilor că au dezertat de la apărarea drepturilor omului, adică a universalismului, în profitul valorilor particulare, legate de clasă, națiune, rasă etc. [1].

În lumina evoluțiilor post-comuniste, s-au format două școli de gândire privind evaluarea impactului intelectualilor și a responsabilității lor sociale asupra societăților din Europa Centrală și Europa de Est. Pe de-o parte, avem argumentul istoricului britanic Timothy Garton Ash despre revoluțiile din 1989 ca „resurecții morale”, care au accentuat statutul crucial al „intelectualilor-publici” de modele ale unui nou stil politic. În viziunea lui, cea mai importantă idee pe care au avansat-o a fost reevaluarea noțiunii de „cetățenie” [8]. Și chiar dacă idealul lor nu a triumfat, ceea ce rămâne important este faptul, că majoritatea dezbaterilor din sfera publică au gravitat în jurul ideii de civilitate, de ce anume definește apartenența cuiva la societate și *polis*. Într-un anumit sens, cineva ar putea spune, că succesul „intelectualului-critic” stă în realitatea unui corp social activ, conștient de sine, împuternicit.

De cealaltă parte, regretatul istoric și eseist englezo-american Tony Judt ne-a oferit o imagine în oglindă a explicației lui T. Ash. El considera, că disidenții liberali nu au avut niciodată vreun impact puternic asupra societăților lor și că tradițiile anti-liberale ale regiunii, potențate de efectele reziduale ale leninismului, au reprezentat un obstacol major în calea succesului regional al democrației liberale [4]. Reieșind din această perspectivă, există prea puțin trecut utilizabil, de care să se agațe exponenții pluralismului. În schimb, există o puternică și neprocesată memorie a victimizării reale sau percepute, foarte multă auto-idealizare și foarte puțină disponibilitate pentru empatie și compătimire.

Dacă studiem cu atenție cele două argumente, dezvoltate în operele acestor istorici celebri, am fi surprinși să descoperim faptul, că ele nu sunt într-atât de îndepărtate unul de celălalt, precum par la prima vedere. În *Europa postbelică*, T. Judt scria că, „așa cum dezaprobat observase Edmund Burke despre o generație anterioară de activiști revoluționari: «cei mai buni erau doar oameni ai teoriei». Cei mai mulți [„intelectuali-critici”] erau de-a dreptul nepregătiți pentru urâtele chestiuni politice și tehnice ale deceniului următor [...] Unul din motivele pentru declinul intelectualilor a fost faptul, că accentul lor pregnant asupra *eticii* anti-comunismului, nevoia de a construi o societate civilă moral conștientă spre a umple spațiul anomic dintre individ și stat a fost înlocuită prin afacerea cât se poate de practică a construirii unei economii de piață” [4].

Într-adevăr, mult prea fragmentatele și dezamăgitele societăți ale fostului sistem sovietic au devenit un fel de nisip mișcător pentru ideile și discursurile celor, care produseseeră mai devreme

delegitimarea sistemului comunist. Pare că în vidul generat de sfârșitul sovietismului, în la fel de atavism și medii post-moderne ale post-comunismului care se fărâmițează și se sparg ușor, mesajul disident despre răspundere, civilitate și buna societate ca polis anti-machiavelic s-a pierdut pe drum.

Însă aceste formulări nu ajung dacă nu ținem cont de un element. Trebuie să ne gândim aici la un profil specific societăților post-comuniste. Largi segmente de populație s-au născut în societatea totalitaristă și și-au trăit cel puțin jumătate de viață (anii formatori) în „socialismul real existent” și l-a ei s-a format complexul de „homo sovieticus”. Cu alte cuvinte, o constantă a acestor comunități au fost „milioanele de fire liliputane ale falsității, conformității și compromisului cotidian” (T.G. Ash). Majoritatea celor care trăiau în Europa de Est aveau istorii personale distincte înainte de 1989, alterate în mod fundamental de către experiența (post)totalitară. Așa cum a spus-o cândva Václav Klaus într-un mesaj prezidențial: „nici un fost comunist, dar nici un fost disident; nici un lacheu, dar nici un moralist, a cărui prezență pe scenă este o aluzie la curajul, pe care nu l-ai avut: reaua ta conștiință”.

Dacă am pune împreună cele două idei, atracția magnetică a ușurătății detașatei ființe post-moderne și povara potențialei vinovății și conformități în raport cu trecutul, am obține un răspuns un pic mai edificator cu privire la decăderea semnificativă a intelectualilor critici. Foștii disidenți, eroii, sunt deopotrivă un spin „de memorie” în coasta concetățenilor lor și, aparent, un model perimat pentru tânăra generație, al cărei potențial empatic este mai degrabă scăzut (pentru că pretinde încă „privilegiul unei nașteri târzii”).

În opinia lui Vladimir Tismăneanu, politolog român, stabilit în S.U.A., care a condus Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România „această formă compozită de uitare (și ignoranță) este de fapt unul din cele mai mari pericole la adresa consolidării valorilor democratice în regiune. Lipsite de o vastă tradiție liberală la care să apeleze, aceste societăți ar trebui să prețuiască lecțiile mișcării disidente pentru a putea păstra o anumită autoritate etică împotriva tentațiilor colectiviste și egalitare care pândesc sub pojghița actualei politici...” [9].

În ultimul timp, în literatura de profil, este utilizată foarte des formula „*intelectualii-publici*”, care sunt intelectualii sfârșitului sec. al XX-lea și începutul sec. al XXI-lea, ce concentrează amestecul tipic al contemporaneității europene între cultura „propriu-zisă”, spiritul civic și implicarea în dezbaterile din societate. Formula în cauză vine din S.U.A. Despre „intelectuali publici” a vorbit prima dată pe larg și în mod analitic savantul american Jacoby Russell, unde a deplâns faptul, că intelectualii tineri păreau să se fi retras în spațiul academic, scriind cărți savante în domeniul lor strict de specializare. Or, în viziunea sa, definiția intelectualului „trebuie să includă un angajament pentru lumea publică (nu doar pentru un domeniu profesional sau privat), dar și un limbaj public, vernacular” [10]. După 20 de ani, într-un articol în care își reevalua lucrarea sa, J. Russell observă, o schimbare de paradigmă, odată cu era blogurilor: „Internetul îi oferă fiecăruia o strană electronică. Intelectualul de modă veche care scrie o carte sau un eseu poate fi la fel de demodat ca o șaretă trasă de cal” [11]. Astfel, J. Russell a punctat pe ideea, că intelectualii revin în spațiul public, predicând nu doar la televizor și în ziare, dar și din „stranele electronice”, sub forma oarecum solipsistă a blogurilor, adică singura realitate ar fi eul, conștiința individuală, întreaga lume exterioară existând numai în această conștiință. Acești intelectuali se pronunță despre societate, economie, politică, moravuri, despre orice. Numai că scepticismele s-au nuanțat, astfel este pusă la îndoială posibilitatea cunoașterii veridice a realității, în general, a oricărei cunoștințe certe, în mod special.

Referindu-se la „intelectualii-publici”, cercetătoarea din România Miruna Fântânescu scrie că „la nivel teoretic, ei ar trebui să reprezinte interesele societății, a cetățenilor, a căror voci nu răzbat în spațiul public, precum și de a expune neregulile și minciunile guvernanților, și de a se implica în politic pentru a aduce plus valoare – și, în antiteză, dimensiunea pragmatică, pe care o extragem din manifestările în planul concretului ale intelectualilor...” [3, p. 5].

În Europa, unul din primii, care a analizat declinul intelectualilor în epoca noastră este Wolf Lepenies în lucrarea *Ascensiunea și declinul intelectualilor în Europa*, ce este inspirată de rolul, pe care l-au avut intelectualii în schimbările petrecute în Europa Centrală și de Est și, în general, în proiectul Europei Unite. În viziunea lui W. Lepenies, intelectualul a apărut odată cu „Afacerea Dreyfus” și, în zilele noastre, e pe cale de a-și da obștescul sfârșit. Intelectualii de tip Václav Havel, care construiesc ideea unei lumi mai bune și apelează la marile principii morale, nu mai au nici un viitor, căci „trăim în post-istorie, distincția dintre bine și rău se topește treptat” [5].

Savantul britanic Stefan Collini, nu concepe intelectualii ca o parte componentă a unei anumite clase sociale sau ca purtători ai anumitor funcții sociale, ci ca actori ce joacă un anumit rol social. Acest rol se caracterizează prin patru elemente:

1. Atingerea unui nivel de realizare într-o activitate, care este apreciată pentru capacitățile non-instrumentale, creative, analitice sau savant, pe care le implică.

2. Disponibilitatea mass-media sau a canalelor de exprimare, care ajung la public, altele, decât cele vizate de activitatea inițială de calificare.

3. Expresia de opinii, teme sau subiecte, care se articulează sau se angajează cu unele dintre preocupările generale ale publicului respectiv.

4. Stabilirea unei reputații de a avea șanse să spună lucruri importante și interesante de acest tip și de a avea voința și capacitățile de a le spune în mod eficient prin intermediul mijloacelor de comunicare adecvate.

El a ajuns la concluzia, că intelectualii parcurg drumul de la *autoritate* la *celebritate*: lumea e alta, iar dacă vor să mai spună ceva lumii, intelectualii trebuie să accepte vecinătatea, la televizor, cu bârfe despre vedete, concursuri cu premii și *reality-show-uri*. Vrând-nevrând, intelectualii au intrat în mașina de tocat idei, cu tot ce decurge de aici: accesul la un public mai larg e însoțit de acceptarea unor vecinătăți și contexte privite ca defavorabile; impactul ideilor și opiniilor merge mână în mână cu necesitatea simplificării/accesibilizării limbajului; notorietatea „intelectualilor-publici” conduce la o adevărată exploatare a lor de către sistemul media. Și devin „parte a sistemului”. Cu Facebook și Google pe cap, intelectualii au parte de zile grele: ideile lor trebuie decupate, fragmentate și-napoi la lume date, sub formă de „postări”, pe bază de *like* și *share* [2, p. 52].

În viziunea lui Jacques Julliard, astăzi se creează impresia dispariției intelectualului. Acest fapt există din cauza altui fenomen: intelectualii din perioada angajamentului partizan erau și niște mari scriitori. Există o confuzie între răsunetul operei lor de scriitori și eficacitatea operei de intelectuali. De la suprarealiști la existențialiști, nu lipseau marile nume, care s-au impus în republica literelor. Astăzi, nici un scriitor nu joacă un rol major în această republică. Chiar din contra, astăzi sunt desemnați prin termenul de intelectual autori, care și-au sacrificat opera în profitul funcției lor de intelectuali. În concluzie, intelectualul trecutului operează un transfer de competență și de notorietate ale propriei opere (literare, filosofice, artistice...) în domeniul politic, în timp ce intelectualul contemporan se situează dintr-o dată în domeniul politic; opera lui n-a fost la început decât un pretext, un marcator [13]. După J. Julliard, dacă noii filosofi trebuie să rămână în istorie, aceasta va fi pentru acțiunea lor în favoarea drepturilor omului, și nu pentru opera lor, adesea foarte palidă. Sentimentul de sfârșit al intelectualilor vine mai degrabă din constatarea, că nici unul dintre ei nu exercită acest soi de magistratură literară și artistică, care era cea a suprarealiștilor sau a existențialiștilor.

În opinia lui Michel Winock, intelectualul trebuie să continue să fie un observator critic al societății: să denunțe insuportabilul, inumanul, injustiția, care nu sunt eradicate de nici o societate pretins democratică. Intelectualii trebuie - sau măcar unii dintre ei - să aibă o vocație de ghid în societate. Dar ei trebuie să fie și un stimulent organic al societății democratice.

Un alt fenomen pe care îl semnaleză M. Winock, care opune epoca noastră societății de ieri: locul ocupat de experți. S-ar putea relua termenul de „profesionalizare” în acest alt sens, unde complexitatea vieții colective cere din ce în ce mai mult intervenția specialiștilor: medici, oameni de știință, economiști [14].

În 2004, în Japonia, la Kyoto, Jürgen Habermas, spunea ce înseamnă să fii intelectual. În condițiile în care posesia unei diplome confirmă, evident, calificarea persoanei pentru o profesie și nimic mai mult, convingerea sa este că „intelectualul trebuie să facă neîntrebat - așadar, fără însărcinare din partea cuiva - uz public de cunoștința sa profesională, de care dispune ca filosof sau scriitor, ca specialist în științele sociale sau ca fizician, de exemplu... el trebuie să se exprime conștient de failibilitatea sa. El trebuie să se limiteze la teme savante, să promoveze informații obiective și argumente cât mai bune, el trebuie să se străduiască, de asemenea, să îmbunătățească nivelul discursiv nemulțumitor al controverselor publice... El nu trebuie să-și îngăduie să folosească influența pe care o dobândește prin cuvânt ca mijloc pentru dobândirea puterii...” [apud 6, p. 32].

Făcând un bilanț la cele elucidate până acum, putem conchide: în pofida faptului, că poziția intelectualilor în mileniul III se schimbă, totuși mulți savanți consideră a fi prematur de a vorbi despre sfârșitul misiunii sociale a intelectualilor, deoarece ei vor continua să aibă o influență deosebită și în noile condiții ale existenței sociale [a se vedea: 7].

Dacă ne referim la misiunea intelectualității autohtone, ea este de a păstra valorile culturale naționale ale oamenilor, acumulându-le și crescându-le. Intelectualii ar trebui să conducă țara de pe calea degradării morale și a primitivismului, oferind în schimb ceva grav, la care orice cetățean din Republica Moldova va atinge, indiferent de respectarea oricărei reguli sau opinii politice.

Din păcate, intelectualitatea noastră de câteva decenii e cea care a contribuit la dezastrului național în care ne aflăm astăzi, nefiind nimic altceva decât o gașcă „elitistă”, formată dintr-un număr redus și autolimitat de persoane. Exista astăzi oare o agitație pe scena publică din Republica Moldova, având ca obiect de dispută elita intelectuală și ca subiect rolul acesteia în societate? Ce responsabilitate are ea dacă îndeamnă masele într-o direcție greșită? Ce opinie are în legătură cu aceste probleme și cu modul de discuție asupra elitei?

Bibliografie:

1. Benda, Ju. *Trădarea cărturarilor*. - București: Ed. Humanitas, 2017. - 184 p.
2. Collini, St. *Absent Minds. Intellectuals in Britain*. - Oxford: Oxford University Press, 2006. - 536 p.
3. Fântânescu, M. *Rolul și influența elitei intelectuale în spațiul politic românesc postdecembrist. Rezumatul tezei de doctor*. - București, 2020. Disponibil pe: doctorat.snsa.ro › 2020/06. - 5.
4. Judt, T. *Europa postbelică. O istorie a Europei de după 1945*. - București: Ed. Litera, 2019.
5. Lepenies, W. *Ascensiunea și declinul intelectualilor în Europa*. - Cluj-Napoca: Ed. Casa Cărții de Știință, 2003. - 448 p.
6. Marga, A. *Filosofia lui Habermas*. - Iași: Ed. Polirom, 2006. - 520 p.
7. Morat, D. *Intellektuelle und Intellektuellengeschichte*, Version: 1.0. In: Docupedia-Zeitgeschichte, 20.11.2011 http://docupedia.de/zg/morat_intellektuellengeschichte_v1_de_2011 DOI: Disponibil pe: <http://dx.doi.org/10.14765/zf.dok.2.279.v1> ARCHIV-VERSION Dok.
8. Thimoty, Garton Asn. *The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague*. - Kindle Edition. Vintage, 1999. - 157 p.
9. Tismăneanu, Vl. *Gloria și decăderea intelectualului public. Câteva perspective*. Disponibil pe: moldova.europalibera.org › gl
10. Russell, J. *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe*. - New York: Basic Books, 1987. - 290 p.
11. Russell, J. *Big Brains, Small Impact*. In: *The Chronicle of Higher Education*, 11 ianuarie 2008.

12. Sapiro, G. *Responsabilitatea scriitorului. La originile teoriei sartriene a literaturii angajate*. Traducere din franceză de Camelia Runceanu. În: Sfera politicii. Revistă de științe politice și de teorie politică. Editată de Fundația Societală Civilă, Nr. 140, anul XVII, 2009, p. 88-98.
13. *Sfârșitul intelectualilor? (Discuție cu Jacques Julliard și Michel Winock)*. În: Contrafort, 4-5 (90-91) aprilie-mai; Traducere de Mariana Codruț după revista ESPRIT, septembrie 2001.
14. Winock, M. *Le Siècle des intellectuals*. - Paris: Éd. du Seuil, 2014. - 724 p.